

Rendőr és társai: két filológiai-terminológiai vizsgálat tanulságaiból

Policeman and His Counterparts: Insights from Two Philological–Terminological Studies

Ferenczi Gábor

Dr., PhD, nyelvész
Magyar Tudományos Akadémia,
Gazdálkodástudományi Bizottság,
Tudásmenedzsment Munkabizottság

Magyar
Tudományos
Akadémia

Absztrakt

Cél: A tanulmány célja két, egymástól függetlenül született filológiai-terminológiai vizsgálat rövid, szinoptikus összevetése, hogy átfogóbb képet nyújtson a 19. századi magyar rendészeti terminológia korai alakulásáról.

Módszertan: A kutatás a két tanulmány forrásbázisát – lexikográfiai adatokat, sajtóforrásokat, jogszabályokat és szakirodalmi hivatkozásokat – egyesítve vizsgálja a *rendőr*; *csendőr*; *zsandár* terminusok első előfordulásait, jelentésrétegeit és intézményi beágyazottságát.

Megállapítások: Farkas és Sallai kimutatta, hogy Márton József 1823-as, háromnyelvű szótárában a *Gensdarmes, die Polizei Landreiter* címszó magyar megfelelőjeként már szerepel a *rendőr* *z* *katonaság*, *rendőr* alak. Ezzel párhuzamosan E. Bártfai feltárta a *csendőr* (1834) és a *zsandár* (1851) korai adatolását, valamint ezek történeti-intézményi kontextusát: a *zsandár* jelentése a Bach-korszakban politikailag kompromittálódott, a *csendőr* 1881-ben intézményesült. A szinopszis rámutat: a *rendőr* korai, „pusztázó lovas” jelentése a vidéki csendőrség felé mutat, míg a sajtóbeli példák a városi rendőrség feladatát előlegezik. **Érték:** A tanulmány újdonsága, hogy a két különálló vizsgálat összevágó eredményeit együttesen kezeli, így mutatva meg: a magyar nyelv a 19. században unikális módon belső szóalkotással hozta létre terminológiáját (*rendőr*; *csendőr*; *rendészet*), szemben az európai nyelvek jövevényszavakra épülő gyakorlatával.

A szerző a kéziratot magyar nyelven nyújtotta be. Benyújtás ideje: 2025. 09. 29. Átdolgozás: 2026. 02. 14. Elfogadás: 2026. 03. 11.

Kulcsszavak: rendőr, csendőr, zsandár, filológia-terminológia

Abstract

Aim: The study aims to provide a synoptic comparison of two independently conducted philological-terminological analyses in order to offer a more comprehensive picture of the early development of 19th-century Hungarian law-enforcement terminology.

Methodology: By integrating the source bases of the two studies – lexicographic data, press materials, legislative sources, and scholarly references – the research examines the first occurrences, semantic layers, and institutional embeddedness of the terms *rendőr* [policeman], *csendőr* [gendarme], and *zsandár* [gendarme].

Findings: Farkas–Sallai demonstrated that in József Márton’s trilingual dictionary (1823), the entry *Gensdarmes, die Polizei Landreiter* already includes the Hungarian equivalents *rendőrző katonaság* [police military] and *rendőr*. In parallel, E. Bártfai identified the early attestations of *csendőr* (1834) and *zsandár* (1851), along with their historical-institutional contexts: *zsandár* acquired politically compromised connotations during the Bach era, while *csendőr* became institutionalized in 1881. The synthesis reveals that the early, ‘mounted rural guard’ sense of *rendőr* points toward the later rural gendarmerie, whereas press examples from the 1830s anticipate the functions of the urban police. **Value:** The novelty of this study lies in the synoptic integration of two separate analyses, demonstrating that 19th-century Hungarian law-enforcement terminology evolved through internal word formation (*rendőr*, *csendőr*, *rendészet* [law enforcement]) rather than through borrowing, as was typical in other European languages.

Keywords: rendőr [policeman], csendőr [gendarme], zsandár [gendarme], philology-terminology

Bevezetés

A közelmúltban két tanulmány is napvilágot látott, amelyek a magyar rendészeti terminológia korai történetével foglalkoztak, ám eltérő irányból közelítettek ugyanahhoz a kérdéskörhöz. Először Farkas Johanna és Sallai János (2024) írtak a *rendőr* szavunk születésének 200 éves jubileuma alkalmából, s filológiai aprólékossággal mutatták be, miként azonosítható Márton József 1823-ban kiadott háromnyelvű szótárában a szó első írásos adatolása. Az évforduló

apropója alkalmat adott arra, hogy a régóta idézett, de hiányosan közölt Tisza Miksa-féle hivatkozást (1913/1925) pontosítsák, s így véglegesen tisztázzák a *rendőr* szó etimológiai és kronológiai alaphelyzetét.

Alig egy évvel később E. Bártfai László (2025) egy valamelyest más irányú, ámde rokon vizsgálatot tett közzé a *zsandár*, *csendőr*, *rendőr* műszavak hármáról. Jóllehet ő nem annyira a *rendőr* első előfordulására összpontosított, hanem a számba vett terminusok európai és magyar kontextusát vizsgálta, különösen a francia eredetű *zsandár* és a nyelvújítás kori képzésből származó *csendőr* történeti-intézményi beágyazottságát, azonban vizsgálata során számos olyan filológiai és történeti adatot hozott felszínre, amelyek a *rendőr* szó értelmezéséhez és elhelyezéséhez is jelentősek. A két írás tehát függetlenül született, részben párhuzamos, részben kiegészítő eredményekkel, s éppen ezért természetes módon kínálják magukat az összevetésre: az egymás mellett álló részmegfigyelések együttesen nyújtanak lehetőséget arra, hogy a 19. századi magyar rendészeti terminológia kialakulásának relatíve egységesebb képét rajzoljuk meg.

A két vizsgálat eredményeinek összevetése

Az első előfordulások: közös pontok és eltérések

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy mintegy „előzményként” a Baranya vármegyei tiszti címtár már 1806-ban említi a *registrator* magyar megfelelőjeként a *rendész* alakot (Farkas & Sallai, 2024). A *rendőr* legkorábbi hiteles adata Márton József szótárából (1823) ismert, ahol a *Gensdarmes, die Polizei Landreiter* címszó magyar megfelelőjeként a *rendőrző katonaság*, *rendőr* alak szerepel (Farkas & Sallai, 2024; E. Bártfai 2025). A szótár adatára elsőként Tisza Miksa hivatkozott (1913/1925), ám hiányosan közölte a német megfelelőjét, így a *rendőr* szó pontos azonosítása sokáig elmaradt; ezt tisztázta véglegesen Farkas és Sallai (2024). A szó szerkezetének tipográfiai kiemelésére Fogarasi D. János szótárában került sor (1833), ahol *Rend-őr* formában jelenik meg (Farkas & Sallai, 2024). A CzF. alapján a *rendőrség* szóalak 1836-ban – immár újfent a *rendész*, továbbá a *rendészet* mellett – jelent meg. A *zsandár* első írásos adatát a TESz. 1851-re datálja (E. Bártfai, 2025), azonban a Habsburg Gendarmerie (die Kaiserlich-Königliche Gendarmerie) intézményének jelenléte már 1849-től kezdve dokumentált (Artner, 2014 nyomán idézi E. Bártfai, 2025). A *csendőrség* (Jelenkor, 1833) és *csendőr* (Jelenkor, 1834) szavak a nyelvújítás idején születtek, és ekkor váltak részben a *rendőr* szinonimáivá (Farkas & Sallai, 2024; E. Bártfai, 2025). Összességében tehát a *rendőr* és *csendőr* belső szóalkotás révén, korán,

míg a *zsandár* jövevényt szóként csak később – politikai szempontú kompromittáltsága mellett – lépett a magyar terminológiába.

Korai jelentés: a „Polizei-Landreiter” vidéki profilja és az általános rendfenntartói értelmezés

A „Polizei-Landreiter” minőség a vidéki, katonai jellegű rendfenntartást jelölte, és Márton szótárában (1823) a *rendőr* ehhez kapcsolódott (Farkas & Sallai, 2024). Ezzel párhuzamba állítható a mezei rendőrségről szóló 1840. évi IX. törvénycikk, amely lényegében ugyanezt a funkciót intézményesítette (E. Bártfai, 2025). Az 1830-as évek sajtóorgánumai ugyanakkor már a városi közbiztonság körében használták a szót: „*a két rendőr megesmerte a herceget*”, „*a kíséret 20 rendőrből állott*”, vagy „*néhány lovas rendőr letartóztatta*” (Hazai ’s külföldi tudósítások, 1832, idézi Farkas & Sallai, 2024). Így a rendőr kezdettől kettős profilban élt: vidéki-katonai és városi-operatív. E kettősség előlegezte meg a kiegyezés utáni munkamegosztást, amikor a *rendőr* a városi, a *csendőr* pedig a vidéki rendfenntartás intézményes megnevezésévé vált (E. Bártfai, 2025).

A sajtóbeli és szaknyelvi elterjedés (1830–1840-es évek)

Az 1832-es sajtóhírek tanúsítják, hogy a *rendőr* a köznyelvi használatban is előfordult, sőt a szó viszonylag gyorsan megszilárdult a köznyelvi és szaknyelvi rétegben egyaránt. A „*nincs rendőr*” kijelentés (Közhasznu eszmerek tára, 1832, idézi Farkas & Sallai, 2024, kiemelés tőlem: F. G.), a katonai kimutatásban szereplő „*rendőrök 113 ember, 31 ló*” (Századunk, 1832, idézi Farkas & Sallai, 2024, kiemelés tőlem: F. G.), valamint a narratív helyzetek („*a két rendőr megesmerte a herceget*”, „*a kíséret 20 rendőrből állott*”, „*néhány lovas rendőr letartóztatta*”) mind a szó beágyazottságát jelzik (Hazai ’s külföldi tudósítások, 1832, idézi Farkas & Sallai, 2024, kiemelés tőlem: F. G.). A szaknyelvi stabilizálódás irányába mutat a *Rend-őr* 1833-as tipográfiai rögzítése (Fogarasi D. János, 1833, idézi Farkas & Sallai, 2024) és a *rendőrség* 1836-os szótári közlése is (CzF. alapján Farkas & Sallai, 2024). E. Bártfai ezzel párhuzamosan német-magyar megfeleltetéseket emel ki: ezek a rendőr és csendőr terminusát a *Polizey(i)-beamte*, *Polizey(i)diener* variánsokkal azonosították (Magyar és német zsebszótár, 1838; Bloch/Ballagi, 1848, idézi E. Bártfai, 2025).

A csendőr és a zsandár helye a terminológiai rendszerben

A TESz. alapján a zsandár a francia *gendarme* < *gens d'armes* („fegyveres emberek”) szóból, német közvetítéssel került a magyar nyelvbe, és intézményi hátterét a Habsburg Gendarmerie (die Kaiserlich-Königliche Gendarmerie) 1849-es megszervezése adta, amelyet Johann Franz Kempen von Fichtenstamm altábornagy vezetett, aki Julius Jacob von Haynau tábornokbizalmasa volt (Artner, 2014, idézi E. Bártfai, 2025). A Bach-korszak alatt a zsandárság negatív politikai konnotációval bírt, erre utal Széchenyi *Ein Blick* (1859) című művének több mint negyvenszeri *Gensd'arm(en)*-, illetve *Gensd'armerie*-emléke is (E. Bártfai, 2025). A zsandárság feloszlata 1867-ben, a kiegyezést követően a Magyar Királyságban emlékeztetőtörténeti és politikai szempontból egyaránt elkerülhetetlen volt (E. Bártfai, 2025).

A csendőr ezzel szemben a nyelvújítás kori belső szóalkotás eredménye, amely 1834-ben jelent meg, eleinte a *rendőr* részleges szinonimájaként, máskor a *patrouille* („járőr”) megfelelőjeként. E fogalomkörhöz kapcsolódva Szontagh Gusztáv (1834) a *patrouillieren* igét a „kutatni, csendőrködni” jelentéssel hozta (E. Bártfai, 2025). A szó számos népetimológiai variánsa (*csendér*; *csëndér*; *csöndér*; *csindér*; *csendúr* stb.) a köznyelvi adaptáció bizonyítéka. Intézményesen a csendőr az 1881. évi III., a közbiztonsági szolgálat szervezéséről szóló törvénycikkkel nyert stabil státuszt, amikor a Magyar Királyi Csendőrség törvényi megalapítása a vidéki rendfenntartás feladatait hozzá kapcsolta¹ (Farkas & Sallai, 2024; E. Bártfai, 2025).

A magyar terminológia sajátossága: közös következtetések

Míg Európa más nyelveiben a *police*, *Polizey(/i)*, *gendarmarie* szakterminusok váltak uralkodóvá, a magyar nyelv belső szóalkotással teremtette meg a *rendőr*; *csendőr*; *rendőrség*; *csendőrség*; *rendészet* kifejezéseket (E. Bártfai, 2025). A rendőr kezdettől kettős profilban élt: a „Polizei-Landreiter” vidéki-katonai jelentése összekapcsolható a mezei rendőrség 1840. évi jogi szabályozásával, míg az 1832-es sajtóhasználat a városi-operatív kontextust erősítette. A csendőr 1881-től intézményesen is a vidéki rendfenntartás fogalmához kötődött, a zsandár pedig politikailag kompromittálódott jelentése miatt nem vált a hivatalos terminológia részévé (Farkas & Sallai, 2024; E. Bártfai, 2025).

1 Érdekesként megemlítendő, hogy később, az 1881. évi XXI. törvény tárgyalása során a *rendvédő*, illetve *rendvédség* kifejezések több alkalommal elhangzottak, ezek azonban az elfogadott törvényszövegbe végül nem kerültek be.

A 19. századi magyar rendészeti nyelv kettős rendszerben stabilizálódott: a városokban a *rendőr*; vidéken a *csendőr* vált hivatalos terminussá. A belső szóalkotás és a jogi kodifikáció együtt biztosította a terminológia rögzülését, miközben a *zsandár* történeti kölcsönszökevényként, negatív emlékezeti konnotációval viaszorult (E. Bártfai, 2025; Farkas & Sallai, 2024).

Összegzés

Farkas és Sallai (2024), valamint E. Bártfai (2025) filológiai-terminológiai elemzésének együttes vizsgálata átfogóbb képet nyújt a 19. századi magyar rendészeti terminológia alakulásáról. Farkas és Sallai alapvető hozzájárulása a *rendőr* szó első írásos előfordulásának tisztázása: Márton József 1823-as szótára a *Gensdarmes, die Polizei Landreiter* címszó jelentésének magyar megfelelőjeként közli a *rendőröz katonaság, rendőr* alakokat, amelyeket az 1832–1833-as sajtóbeli és lexikográfiai adatok is megerősítenek. E. Bártfai ezzel szemben a számba vett terminusok európai és történeti kontextusát rajzolta meg, részletesen tárgyalva a *zsandár* francia eredetét, valamint a *csendőr* nyelvújítás kori szóalkotását és 1881-től történő intézményes rögzülését. A két vizsgálat alapján kiviláglik, hogy a *rendőr* korai, katonai jellegű („Polizei-Landreiter”) jelentése a vidéki rendfenntartás irányába mutat, amely később a *csendőr* terminusban szilárdult meg. Ugyanakkor az 1830-as évek sajtóforrásai már a városi rendfenntartás előképeként alkalmazták a szót. A *zsandár* – negatív konnotációja miatt – nem vált hivatalos terminussá, míg a *csendőr* és *rendőr* kettős rendszere jogi kodifikációval rögzült.

A magyar nyelv ezzel sajátos utat járt be: míg Európa nagy részén a *police, Polizey(i), gendarmerie* típusú jövevényszavak honosodtak meg, addig a magyar terminológia belső szóalkotással formálta meg kulcsszavait (*rendőr; csendőr; rendőrség, csendőrség, rendészet*). Ez a sajátosság nyelvtörténeti szempontból is figyelemre méltó, hiszen a magyar rendészeti terminológia fejlődése eltérő utat követett, mint az európai jövevényszavakat átvevő nyelveké.

Felhasznált irodalom

-
- Artner R. (2014). Az osztrák csendőrség 1848–1938. *Rendvédelem-történeti Füzetek, Acta Historiae Praesidii Ordinis*, 24, 15–22.
- Baranya vármegyei tiszti címtár. (1806). Engel Kristina. Pécs.
- Benkő L. (1967–1992). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó.

- Bloch M., Dr. [Ballagi M.]. (1848). *Új kimerítő magyar–német és német–magyar zsebszótár*. Geibel Károly.
- Czuczor G., & Fogarasi J. (Szerk.) (1862–1874). *A magyar nyelv szótára. I–VI. kötet*. Emich Gusztáv Nyomdája.
- E. Bártfai L. (2025). Zsandár, csendőr, rendőr. *Magyar Nyelvőr*, 149(4), 559–562.
- Farkas J., & Sallai J. (2024). 200 éves a rendőr szavunk. *Rendőrségi Tanulmányok*, 7(1), 102–112.
- Fogarasi D. J. (1833). *Diák magyar műszókönyv és a magyarhoni törvény és országtudomány-bul*. Ifj. Kilián Gy. Pesten.
- Hazai és külföldi tudósítások* (1832). 2. félév, 1–52. lapszámok.
- Jelenkor* (1833. december 28.). II. évf. 104. sz., 828.
- Jelenkor* (1834. március 5.). III. évf. 19. sz., 150.
- Közhasznú esmeretek tára* (1832). Könyvtáros Wigand Otto sajátja, Delphin–Florus, Pesten.
- Magyar és német zsebszótár* (1838). Első vagy magyar–német rész. Közre bocsátá a’ magyar tudós társaság. Az előszót Vörösmarty Mihály és Schedel Ferencz írta. Magyar Kir. Egyetem.
- Márton J. (1823). *Német–magyar–deák lexicon. Második része a’ Trilingue Lexiconnak. Első darab A–J*. Bauer B. Filep Universitási Könyvnyomtató és Könyvtáros. Béts.
- Századunk* (1832). (Szerk. Orosz József). Hartleben K. Adolf tulajdona, Pest.
- Széchenyi, I. (1859). *Ein Blick auf den anonymen „Rückblick“, welcher für einen vertrauten Kreis, in verhältnissmässig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien, erschien*. London.
- Szontagh G. (1834). Általános katonai műszavak ’s kifejezések. In *Mathematikai Műszótár. Az előbeszédet Döbrentei Gábor mk. titoknak írta* (pp. 100–110). Magyar Tudós Társaság, Magyar Királyi Egyetem.
- Tisza M. (1913/1925). *Magyarország rendőrségének története*. Haladás Nyomda Rt.

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Ferenczi G. (2026). Rendőr és társai: két filológiai-terminológiai vizsgálat tanulságaiból. *Belügyi Szemle*, 74(7), 1895–1902. <https://doi.org/10.38146/BSZ-AJIA.2026.v74.i6.pp1895-1902>

Nyilatkozatok

Összeférhetetlenség

A szerző nem jelentett összeférhetetlenséget.

Finanszírozás

A szerző nem kapott pénzügyi támogatást a kutatáshoz, a szerzőséghez és/vagy a cikk publikálásához.

Etikai nyilatkozat

Jelen cikkhez nem kapcsolódik adatkészlet.

Nyílt hozzáférésről szóló tájékoztatás

A közlemény nyílt hozzáféréssel, a Creative Commons Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND 4.0) feltételei szerint jelenik meg. A közlemény változatlan formában, nem kereskedelmi célból, bármely médiumban és formátumban szabadon megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző(k), a közlés helye és a licenc hivatkozása megfelelően feltüntetésre kerül. Módosított vagy átdolgozott változat terjesztése, valamint kereskedelmi célú felhasználása nem megengedett.

Levelező szerző

A cikk levelező szerzője Ferenczi Gábor.